

Sjaak van der Velden, *Werknemers in actie : twee eeuwen stakingen, bedrijfsbezettingen en andere acties in Nederland* (Amsterdam 2004)

Met dank aan uitgeverij Aksant

Hoofdstuk 6 De arbeiders onder Duitse bezetting

Aan het eind van de jaren dertig herstelde de economie zich enigszins. Dit herstel was deels een gevolg van de oorlogsvoorbereidingen. Duitsland was na de Eerste Wereldoorlog door de overwinnaars vernederd en had daarna te maken gehad met een revolutie die bijna een burgeroorlog leek. Begin jaren dertig kwam daar ook nog eens de internationale crisis overheen, waardoor Duitsland begin jaren dertig het roer om gooide. De linkse oppositie werd monddood gemaakt en alle aandacht richtte zich op het uitwissen van de 'schandelijke' nederlaag van 1918. Als schuldigen aan de doorgestane ellende werden de linkse oppositie en bovenal de joden aangewezen. Deze simpele demagogie deed het zeer goed, omdat het aanwijzen van zondebokken ontslaat van nadenken over eigen fouten. Het regime onder leiding van Adolf Hitler was immens populair en kreeg grote delen van de bevolking mee in zijn agressieve plannen. De populariteit van Hitler groeide eind jaren dertig verder, door de daling van de werkloosheid. Deze daling was het gevolg van grote infrastructurele werken en de opvoering van de oorlogsproductie. Het opsluiten van linkse Duitsers en het 'opheffen' van de klassenstrijd door een stakingsverbod versterkten het beeld van een Duitsland dat tot rust kwam.

Dit beeld van een land waar het eindelijk afgelopen was met politieke onrust en grote economische problemen, maakte dat ook in de omliggende landen, waaronder Nederland, veel sympathie ontstond voor de Duitse oplossingen. Er waren wel mensen die wezen op de concentratiekampen waarin aanvankelijk vooral veel communisten werden opgesloten, de boekverbrandingen, de anti-joodse maatregelen of de herbewapening die in strijd was met alle internationale verdragen, maar deze criticasters werden voor zwartkijkers uitgemaakt. De Nederlandse regering stuurde veel vluchtelingen aan de grens terug, omdat men geen problemen met de Duitse regering wenste. Koningin Wilhelmina verzette zich zelfs tegen een opvangkamp voor gevluchte joden in de buurt van een van haar paleizen.

De hele internationale gemeenschap deed of zijn neus bloedde, maar kreeg in korte tijd de rekening gepresenteerd. Zo ook Nederland. Op 10 mei 1940 stak het Duitse leger de grens met ons land over, nadat eerder al Oostenrijk, Sudetenland, Polen, Denemarken en Noorwegen aan de beurt waren geweest. Ondanks moedig verzet van Nederlandse soldaten was de overmacht te groot en na het bombardement op Rotterdam, waarbij vrijwel de gehele binnenstad werd weggevaagd, capituleerde Nederland. Het land ging vijf duistere jaren tegemoet.

In het begin leek het allemaal nog mee te vallen. Weliswaar vaardigde de bezetter als een van de eerste maatregelen een stakingsverbod uit, maar daar maakten de meeste mensen zich niet erg druk over. Nederland kreeg weer een oorlogseconomie met grote staatsinvloed. Het leven hernam verder echter zijn gewone loop, mensen gingen voor zover mogelijk naar hun werk en er gingen stemmen op om zich maar neer te leggen bij de nieuwe orde, want het zag er niet naar uit dat enig land de Duitse opmars zou kunnen stoppen. Een van die stemmen behoorde toe aan Colijn, maar hij was zeker niet de enige. Duitse soldaten gedroegen zich zo vriendelijk mogelijk en deelden snoepjes uit aan straatkinderen.

De sfeer zou echter binnen het jaar geheel omslaan. De Duitse aanval op Engeland was afgeslagen en ontnam de bezetter zijn aureool van onoverwinnelijkheid. De prijzen stegen in een hoog tempo terwijl de lonen waren bevroren. Omdat de economie nu afgesneden was van de wereldmarkt ontstond voor steeds meer goederen schaarste. Deze werd bestreden met rantsoenering en een bonnensysteem.

Het aantal werklozen liep ook snel op. Voor hen gingen de autoriteiten met toegenomen ijver aan de slag; ze konden zich melden voor werk in Duitsland! In juli 1940 hadden echter reeds bijna zeventuizend van hen dit geweigerd, waarmee ze overigens wel hun uitkering verspeelden. In diezelfde maand ontbood de bezettende macht het voltallige bestuur van het NVV en dat kreeg daar te horen dat de nazi Woudenberg de leiding over zou nemen. Protest werd door de NVV-leiding slechts mondjesmaat aangetekend, want men was van mening dat de organisatie in stand moest blijven. Blijkbaar had men niet geleerd van het lot dat de Duitse zusterorganisatie enkele jaren eerder had ondergaan. Om de organisatie in stand te houden, ging men daar zelfs zover om samen met de nazi's in 1933 in een 1-mei optocht te lopen. Uiteindelijk doekte de regering het Duitse vakverbond eenvoudigweg op. Ook de grootste vakcentrale van Nederland veranderde zonder noemenswaardig protest met een pennenstreek in een mantelorganisatie van de bezettingsmacht.

Heel anders verging het met het NAS. Dat werd samen met andere linkse organisaties gewoon verboden. De confessionele vakcentrales CNV en RKWV daarentegen mochten vooralsnog blijven voortbestaan. De vijfde grote vakcentrale die Nederland in die dagen telde, de *Nederlandse Vak Centrale* (NVC), ging voor het jaar om was zonder tegenstribbelen op in het gelijkgeschakelde NVV.

Alle maatregelen van de bezetter bij elkaar en de woede over het vernietigen van de binnenstad en de dood van ongeveer duizend stadgenoten, ontladden zich in juni 1940 in Rotterdam in ernstige straatrellen. Aan het eind van die maand grepen vele duizenden in het hele land de verjaardag van prins Bernhard aan om hun afkeer van de Duitsers te tonen. Omdat Bernhard dagelijks een verse anjer op zijn revers droeg, tooiden op die dag velen zich ook met een anjer. De Nederlanders herkreten langzaam hun moed, ook omdat ze er geen flauwe notie van hadden met welke barbaarse straffen ze nog zouden worden geconfronteerd. De eerste staking dateert uit de zomer van 1940, toen werkverschaffingarbeiders in Leeuwarden het werk neerlegden. Voorlopig was deze actie een uitzondering en pas in oktober werd ze herhaald. Toen was het de beurt aan Amsterdamse werkverschaffingarbeiders in Amersfoort en Baarn. Hun werktijd werd met drie kwartier verlengd, maar de 1.800 arbeiders gingen op de oude tijd naar huis. Op 1 november werden zij geschorst, maar toen zij op 11 november weer aan het werk mochten, gingen de mensen wederom op de oude tijd naar huis. Deze beweging ging gepaard met relletjes in de hoofdstad en vechtpartijen in de werkverschaffing. Hoewel de *Sicherheitspolizei* met harde maatregelen dreigde, kwam het toch tot een schikking. Deze schikking gaf de arbeiders het gevoel een overwinning te hebben behaald. Dit versterkte hun gevoel dat er meer te bereiken was. Toen eind december vanwege de vorst de werkverschaffing werd stil gelegd en de arbeiders flink in inkomen achteruit gingen, leidde dat weer tot onrust. Toen waren het vooral massale demonstraties van duizenden werkverschaffingarbeiders voor hogere lonen, die door de hoofdstad trokken. Wederom behaalden zij enig resultaat: ze kregen een extra winteruitkering.

Een maand later was het weer raak. De Duitsers wilden arbeiders verplichten in Hamburg op de scheepswerven te gaan werken, omdat een oproep tot vrijwillige aanmelding geen effect sorteerde. Tegen dit voornemen brak op 17 februari 1941 een staking uit bij de Nederlandse Scheepsbouw Maatschappij, Verschure, Du Croo & Brauns en De Vries Lentsch. Ook bij de Nederlandse Droogdok Maatschappij en Amsterdamse Droogdok Maatschappij legden arbeiders het werk neer. Wederom volgde een overwinning. Slechts vrijwilligers hoefden naar Duitsland.

Inmiddels toonden de Nazi's steeds meer hun antisemitische aard. De vele duizenden Amsterdamse joden kregen te maken met pesterijen en mishandelingen. Toen een patrouille van de Duitsers zich toegang trachtte te verschaffen tot een joodse ijssalon, verdreef de

eigenaar hen met ammoniak. De bezetter greep dit aan voor een razzia op 22 en 23 februari, waarbij meer dan vierhonderd mannen werden weggevoerd.

Nadat leden van de illegale CPN de gemeentearbeiders hadden opgeroepen om uit protest het werk neer te leggen en dit ook – zij het aarzelend – gebeurde, verspreidde de staking zich als een olievlek over de rest van de stad. Ook de CPN was hier duidelijk niet op voorbereid. Na de eerste aanzet, die inderdaad door CPN'ers was gegeven, onttrok de beweging zich aan iedere controle. Opvallend in deze is ook dat de gemeentearbeiders het werk al hervatten, toen de staking in de particuliere bedrijven pas echt op gang kwam.

Buiten Amsterdam werd nog gestaakt in Weesp, Hilversum, Zaandam, Jisp, Haarlem, Velsen, Muiden, Huizen, Zuilen en Utrecht. Op de derde dag, toen elders de staking reeds ten einde was, legden bij drie bedrijven in Jutphaas nog eens achthonderd mensen het werk neer. In Amsterdam staakten een kleine 35.000 arbeiders. Het zwaartepunt lag in de metaalbedrijven en bij de gemeente, maar enkele andere bedrijven mogen hier niet onvermeld blijven. Zo legden de voltallige personen van De Bijenkorf en Gerzon de arbeid neer, terwijl ook confectiebedrijf Hollandia, de Wester Suiker Maatschappij, de Bataafsche Petroleum Maatschappij en de BATCO plat gingen.

De Duitsers waren aanvankelijk verrast door de massaliteit van de beweging, maar kwamen al snel tot hun positieven. Met grof geweld, waarbij negen doden vielen, werd de staking neergeslagen. Later werden nog eens achttien mensen geëxecuteerd. Het was de Nederlandse bevolking nu duidelijk dat met de bezetters niet viel te spotten en aan de reeks, vol vertrouwen gevoerde, acties kwam een einde. Een enkele oprisping daargelaten, zoals op 15 mei plaats vond in Hengelo. Des middags om twee uur werden toen de machines spontaan stilgezet bij Hazemeyer Signaal Apparaten Fabriek ter herdenking van het bombardement op Rotterdam een jaar eerder.

In 1942 maakten de Duitsers een eind aan alle misschien nog bestaande illusies over een vrije vakbeweging. Het NVV veroordeelde de februaristaking van 1941 en gaf aan dat van het NVV voor de arbeiders niet veel meer viel te verwachten. Ook was de organisatiestructuur inmiddels zo gereorganiseerd dat alle democratie uit de centrale verdween. Alleen in Twente werd tegen de veranderingen geprotesteerd en liepen de leden massaal weg. Elders gebeurde dit niet in die mate. CNV en RKWV kwamen in juli 1941 ook onder toezicht van Woudenberg van het gelijkgeschakelde NVV te staan. Bestuurders namen ontslag en veel leden bedankten voor het lidmaatschap. Bij de katholieken gebeurde dat na een herderlijk schrijven van de Nederlandse bisschoppen. Binnen het CNV heerste daarentegen de principiële houding 'Wij zijn *christelijke* vakbeweging of wij zijn *niet*'. Het weigerde als organisatie het toezicht van Woudenberg te aanvaarden. Het CNV werd daarop door de bezetters als straf geheel opgeheven, maar het bestaan van het RKWV sleepte zich nog een jaar voort. Dat tweederde van de NVV-bestuursleden die nu met toezicht op de katholieke organisatie werden belast al voor de oorlog bij het NVV werkten, heeft binnen de Nederlandse vakbeweging zeer veel kwaad bloed gezet. Bij de fusie tussen NVV en de katholieken, die in 1976 werd voorbereid, speelde dit oude zeer nog steeds een rol.

Pas toen de Duitsers op 1 mei 1942 het NVV ophieven en op lieten gaan in het nationaal-socialistische *Nederlands Arbeids Front* (NAF) naar Duits model, was voor de meeste NVV'ers de maat vol. Bij Stork in Hengelo kwam het zelfs tot een korte staking toen de NVV'ers het terrein betraden om de gelijkschakeling in het Arbeidsfront te rechtvaardigen. In datzelfde jaar kwam het nog een beperkt aantal malen tot stakingen in Nederland, waarvan er weer een plaats vond bij Stork. Na een bombardement waarbij twee collega's de dood vonden, weigerden drieduizend arbeiders weer aan het werk te gaan daar zij van mening waren, dat dit ongeluk het gevolg was van 'onvoldoende luchtbescherming'.

In het buitenland werd door Nederlandse zeelui nog wel geregeld gestaakt. Op 6 juni 1940 had de gevluchte legitieme regering het *Koninklijk Besluit A5* uitgevaardigd. Hierin was geregeld dat de minister maatregelen mocht vast stellen om onderdanen te verplichten op de koopvaardij te blijven varen. In de praktijk waren zeelieden verplicht om permanent in dienst te blijven tot het eind van de oorlog en was aan hen ook het stakingsrecht ontzegd. De onrust die in die jaren op de Nederlandse koopvaardij heerste, valt moeilijk in aantal stakingen, stakers en gestaakte dagen uit te drukken. In zijn studie over de koopvaardij ten tijde van de oorlog geeft Bezemer de volgende totaalcijfers over het aantal stakers en deserteurs op een aantal data: 12 november 1941- zes- tot zevenhonderd, 13 oktober 1942- 896, 13 oktober 1943- 824 en op 11 oktober 1944-597. De meeste zeelui legden het werk neer of weigerden uit te varen omdat de situatie op zee erg onveilig was.

1942 is van groot belang omdat in dat jaar de Duitse oorlogskansen definitief keerden. De Russen sloegen aan het eind van dat jaar de aanval van de Hitler-legers op Stalingrad af. Voor de mensen in de bezette gebieden was van een komende Duitse nederlaag echter nog niet veel te merken. Economisch ging het steeds slechter, want de Duitsers ondervonden de negatieve gevolgen van de tegenvallende oorlog tegen de Sovjet-Unie. Om deze tegenvaller op te vangen, werd een steeds groter beroep gedaan op de bezette gebieden. Reeds in december 1941 werd winterkleding gevorderd voor de Duitse soldaten in Rusland, maar daar zou het niet bij blijven. Metaal, fietsen, meubilair zouden volgen, tot uiteindelijk zelfs de hele Hoogovenfabriek werd ontmanteld en naar Duitsland vervoerd. Voor de bevolking van Nederland bleef steeds minder over.

Ernstiger is echter, dat 1942 ook het jaar is waarin de massale deportatie van joden begon. Een deportatie die eindigde met de moord op meer dan honderdduizend Nederlandse joden. Van openlijk verzet hiertegen, zoals tijdens de Februaristaking van 1941, was nu geen sprake meer. Verzet kwam nog wel tot uiting in hulp aan onderduikers, joden en andere door de Duitsers gezochte mensen, die trachtten uit handen van de bezetter te blijven.

Toch zou het nog eenmaal tot massaal verzet komen tegen maatregelen van de bezetter. In 1943 brak een ongekennde, spontane staking uit tegen het weer in gevangenschap willen nemen door de Duitsers van de voormalige Nederlandse krijgsgevangenen. Op 29 april brak bij Stork de staking spontaan uit en deze verbreidde zich snel over Nederland, behalve de provincies Holland en Utrecht. Daar werd wel gestaakt, maar niet zo massaal. Zoals op 30 april bij Hoogovens, waar enige afdelingen het werk neerlegden. De angst voor de repressie, die de arbeiders bij de Februaristaking van 1941 al hadden leren kennen, dreef ze daar echter weer snel aan het werk.

In de rest van het land was de repressie nu ook weer zo hard, dat de stakers het na enkele dagen opgaven. Het standaardwerk over deze staking is het boek van P.J. Bouman dat in 1950 verscheen en waaraan ik het volgende citaat ontleen.

‘Het is een vaststaand feit, dat na Generaal Christiansen’s bekendmaking van Donderdagmiddag 29 april 1943, de eerste stakingen hier te lande in Twente begonnen. Wij kunnen het begin van de staking zelfs nog nauwkeuriger lokaliseren: het werk werd het eerst neergelegd bij de Machinefabriek Gebr. Stok & Co. N.V. te Hengelo, kort na schafttijd, ’s middags tussen twee uur en half drie.’

Daarna verspreidde de staking zich als een olievlek over het land, hoewel op sommige plaatsen, zoals bij Philips in Eindhoven, de staking vrijwel gelijktijdig en onafhankelijk begon. Op vele plaatsen gingen boeren ook in staking, waardoor er weinig melk aan de fabrieken werd afgeleverd. Hierom is de april-meistaking ook wel bekend geworden als de ‘melkstaking’.

In totaal waren er enkele honderdduizenden arbeiders in staking tot het standrecht werd afgekondigd. Daarnaast was daar dus nog de staking van boeren en zelfstandigen, die in vooral Friesland uitliep op een waarachtige volksbeweging. Uiteindelijk gingen de meeste mensen op 3 mei weer aan het werk. In enkele plaatsen in Friesland en Noordwest-Brabant ging de strijd echter door tot 7 mei. De staking heeft geen enkel concreet resultaat opgeleverd, maar wel een psychologisch effect gesorteerd: de geest kreeg een impuls voor verder verzet tegen de Duitse bezetting. Opvallend is dat tijdens deze staking in de grote steden Amsterdam en Rotterdam slechts een beperkt aantal mensen staakten. Als verklaring kan worden aangevoerd dat de arbeiders in Amsterdam de schrik nog in de benen hadden van de Februaristaking van 1941 en in Rotterdam was de bevolking nog steeds erg aangeslagen door het grote bombardement, terwijl er nauwelijks nog sprake was van een haven.

Aan de Februaristaking van 1941 tegen de Jodenvervolgingen namen ongeveer 50.000 arbeiders deel. De staking was een ongekend staaltje van moed. Hetzelfde geldt voor de aprilmeistakingen van 1943, die hoewel massaler van omvang, minder bekend zijn. Zij worden niet jaarlijks herdacht zoals de Februaristaking, iets dat mogelijk te maken heeft met het feit dat ze niet in Amsterdam plaatsvonden, maar in de periferie van ons land. Belangrijker is echter waarschijnlijk, dat ze minder dan de Februaristaking zijn opgeëist door een bepaalde politieke stroming. Tegen de conclusies van het onderzoek van Sijes in heeft de naoorlogse CPN de eer van de organisatie van de Februaristaking voor zich opgeëist, hetgeen jarenlang aanleiding heeft gegeven tot heftige discussies.

Ondertussen zetten de Duitsers hun plundering van het land voort. Niet alleen goederen werden geroofd, maar ook meer dan 500.000 mannen werden als slaaf naar de Heimat gevoerd. Ze werden in heel Duitsland tewerk gesteld, onder vaak zeer gevaarlijke omstandigheden. De Engelsen en Amerikanen waren er inmiddels namelijk toe over gegaan om massale bombardementen op steden en industriegebieden uit te voeren. Volgens een Duitse bron staakten in de eerste helft van 1944 193.000 Duitse dwangarbeiders. Of hier Nederlanders bij waren is mij niet bekend, maar wel zijn tientallen gevallen van sabotage overgeleverd. Dergelijke sabotageacties moeten we ons ook weer niet al te groots voorstellen, want de mensen wisten inmiddels dat de Duitsers snel en hard optraden. Sabotage kunnen we misschien beter opvatten als onachtzaam werken en zich van de domme houden. Een enkel voorbeeld van een staking door dwangarbeiders is een halve eeuw na de oorlog boven water gekomen.

‘In Kassel bij Fieseler werd het broodrantsoen verminderd. De Hollanders en de Fransen kondigen een staking af en bleven op de krib liggen. Een staking van Ausländer in Duitsland? “Un-er-hört!” Geheel volgens verwachting deelden onze Franse vrienden onze opvatting, dus werd er prompt gehandeld. Geen *Speerzulage*? Dus geen werk. Iedereen akkoord? Niemand aan ’t werk! Iedereen lag op z’n krib of scharrelde wat rond. ’t Zal zo tegen een uur of tien geweest zijn toen ik werd wakker geschud met de mededeling dat een of andere Germaan om een onderhoud verzocht. Ik driehoog mijn ‘bed’ uit en ik zag, eenmaal buiten, het ontvangstcomité al klaar staan. Onbeschaafde figuren met dito schiettuig en menonvriendelijke honden die veel overeenkomst met hun begeleiders vertoonden. Kortom het *Lager* was omsingeld. Hollanders en Fransen werden in carré opgesteld – Audouin en ik samen in het midden. Ons werd medegedeeld dat men het op prijs zou stellen als we binnen 5 minuten zouden besluiten alsnog aan ’t werk te gaan. Zoniet, dan gingen er nare dingen gebeuren. Of wij tweeën werden doodgeschoten, ofwel om de zoveel werd er één gefusilleerd. Hierover bestaat enig misverstand. Zeker was evenwel dat er geschoten zou worden.’

De stakers kozen wijselijk eieren voor hun geld en gingen weer aan het werk.

Inmiddels verslechterden de omstandigheden in Nederland. Veel gezinnen waren uit elkaar gerukt door de deportatie van dwangarbeiders en de schaarste aan een flink aantal producten nam toe zonder overigens direct tot hongersnood te leiden. Wel moesten steeds meer producten op de zwarte markt worden gekocht wat inhield, dat de werkelijke prijzen vaak ver boven de officiële lagen. Tegen de toenemende terreur en de verslechtering van de levensomstandigheden in groeide de hoop op een goede afloop van de oorlog. Vanuit het verzet kwamen plannen tot stand hoe de naoorlogse samenleving eruit zou moeten zien.

In 1943 maakten linkse vakbondsactivisten, waaronder veel communisten, plannen voor de oprichting van een eenheidsvakbeweging. De vooroorlogse verdeeldheid in een handvol vakcentrales moest in hun opvatting na de oorlog niet terugkeren. Omdat alle arbeiders dezelfde belangen hebben, zouden die belangen ook het best kunnen worden gediend in één enkele organisatie. Over de terugkeer van de vroegere NVV-leiding werd in deze kringen uiterst negatief gedacht, het NVV had zich immers tot aan de oprichting van het Arbeidsfront op zijn zachtst gezegd gecompromitteerd. Onder leiders van de vooroorlogse vakcentrales gingen ook stemmen op om samen te gaan, maar mede onder invloed van een van de directeuren van Heineken, Stikker, sprak kardinaal De Jong zich uit tegen een dergelijk samengaan van de vakbeweging. Toch kwam het wel tot samenwerking en daartoe richtten NVV, RKWV en CNV in 1943 een *Raad van Vakcentralen* (RvV) op. Deze raad stelde zich ten doel de ‘algemene sociaal-economische en sociaalhygiënische belangen van de werknemers te behartigen.’ De bestuurders van de vroegere vakcentrales gingen ook een samenwerkingsverbond aan met de ondernemers. Op initiatief van dezelfde Stikker, die zich zorgen maakte over een samengaan van NVV en RKWV, werd in hetzelfde jaar 1943 de *Stichting van de Arbeid* opgericht. Deze stichting had onder andere ten doel om in het belang van de bedrijfsvrede duurzaam overleg tussen werkgevers en werknemers te bevorderen. Let wel, deze organisaties, RvV en Stichting, werden feitelijk reeds tijdens de bezetting opgericht met het oog op de naoorlogse situatie.

Voorlopig was het echter nog niet zover. Weliswaar rukten de Russische legers vanuit het oosten op en werden de Duitse en Italiaanse legers in Afrika verslagen, maar in West-Europa leken de Duitsers vooralsnog oppermachtig. Pas in juni 1944 landden de geallieerde legers in Frankrijk. Binnen een jaar zou de Tweede Wereldoorlog ten einde komen. Eerst zouden echter nog vele doden te betreuren zijn. Op 17 september lanceerden Amerikanen, Engelsen en Polen een aanval bij Arnhem en Nijmegen om zo in één klap Nederland te bevrijden en door te stoten naar Noordwest-Duitsland. Om deze actie te ondersteunen gaf de Nederlandse regering in ballingschap opdracht aan de werknemers bij de Nederlandse Spoorwegen om het werk te staken. Vanuit het verzet was al eerder hiertoe opgeroepen, maar toen honderdduizenden joden en dwangarbeiders door de NS naar Duitsland werden vervoerd zag men in Londen hier niet de noodzaak toe. Toen ik tijdens een herdenkingsbijeenkomst van de Vakbondshistorische Vereniging in 2003 opperde dat het toch wel erg zuur was dat regering en directie pas opriepen tot deze staking toen alle joden al weg waren, kwamen er vanuit de zaal diverse instemmende reacties van oud spoorwegmannen. Hoe het ook zij, de spoorwegen kwamen stil te liggen maar de aanval van de geallieerden ook. Slechts Limburg en delen van Brabant waren bevrijd en kwamen nu onder een militair gezag te staan. Prompt braken daar ook diverse stakingen uit, zoals in de mijnen en bij Philips in Eindhoven, en roerde de eenheidsvakbeweging zich.

Met een stagnatie in de geallieerde opmars was geen rekening gehouden. De spoorwegstaking van 1944 begon in een met het oog op de voedselvoorziening van West-Nederland ongunstige periode, maar in Londen vond men tot het einde toe dat de staking moest worden doorgezet. Ook toen in de winter van 1944-1945 duidelijk werd dat er honger werd geleden in de grote steden en met name Rotterdam en Amsterdam. Met het oog op de

voortdurende gezagsgetrouwheid van het spoorwegpersoneel is de spoorwegstaking moeilijk in te passen in de geschiedenis van de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Eerst hielp iedereen mee aan de massale deportaties waarvoor de gedeporteerden zelf hun kaartje moesten betalen en later hield men een vanuit Londen verordonneerde staking vol, hoewel er voedseltekorten dreigden. Eigenlijk was het nauwelijks een staking, maar volgden de ‘stakers’ ondanks de eraan verbonden risico’s, gewoon bevelen op van het bevoegd gezag.

Dat gezag, dat sinds mei 1940 in Londen was gevestigd, maakte ook plannen voor naoorlogs Nederland. In juli 1944 vaardigde de regering in ballingschap het *Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen* (BBA) uit. Hierin werden regels opgesteld voor de arbeidsverhoudingen. Zeer belangrijk daarin was de rol van de *Rijksbemiddelaars*. De vooroorlogse rijksbemiddelaars werden nu samengevoegd tot een college met beslissende bevoegdheden op het gebied van lonen en arbeidstijden. Van bemiddelen lijkt hier, ondanks de naam, weinig sprake te zijn. Dit BBA ging voorbij aan de ontwikkelingen in bezet gebied, waar werknemers en werkgeversorganisaties met hun *Stichting van de Arbeid* aan hadden gegeven meer heil te zien in onderling overleg. Deze boodschap was door de heren in Londen blijkbaar niet of onvoldoende opgepikt.

Inmiddels naderde de oorlog zijn einde. In het westen van Nederland werd door delen van de bevolking honger geleden en overleden hierdoor meer dan twintigduizend mensen, terwijl enkele honderden kilometers naar het oosten het Duitse rijk ten onder ging. Hitler had gedroomd van een duizendjarig rijk, maar het duurde amper tien jaar en uiteindelijk liet hij Europa verwoest achter. Op 5 mei 1945 ondertekenden de Duitse strijdkrachten de capitulatie in Nederland. De bevrijders werden als helden binnen gehaald en de mensen konden weer vrij ademen.

Literatuur bij hoofdstuk 6

K.W.L. Bezemer, *Geschiedenis van de Nederlandse koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog*, 2 dln., Amsterdam/Brussel 1987

P.J. Bouman, *De april-mei-stakingen van 1943*, Den Haag 1950

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 4 tweede helft, 's-Gravenhage 1972

A.J.C. Rüter, *Rijden en staken. De Nederlandse spoorwegen in oorlogstijd*, Den Haag 1960

B.A. Sijes, *De Februaristaking 25-26 februari 1941*, Amsterdam 1954

Karel Volder, *Van Riga tot Rheinfelden. Over leven en werken, over terugkeren of sterven, van een half miljoen Nederlandse arbeiders in het Duitsland van 1940-1945*, Amsterdam 1996